

BAYBURT ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ

Sayı: 4 - Yıl: 2016
BAYBURT

BAYBURT ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ
JOURNAL OF DIVINITY FACULTY OF BAYBURT UNIVERSITY

ISSN:2148-6700

Üniversitesi Adına Sahibi / Owner on behalf of Bayburt University
Prof. Dr. Nasrullah HACİMÜFTÜOĞLU (Dekan / Dean)

Yazı İşleri Müdürü / Editor in Chief
Prof. Dr. Nasrullah HACİMÜFTÜOĞLU (Dekan / Dean)

Editör / Editor
Yrd. Doç. Dr. Yusuf ŞEN

Editör Yrd. / Editorial Assistants
Yrd. Doç. Dr. Ahmet ÖZKAN
Yrd. Doç. Dr. Yakup MAHMUTOĞLU

Yayın Kurulu / Editorial Board
Prof. Dr. Nasrullah HACİMÜFTÜOĞLU
Prof. Dr. Abdulkadir YILMAZ
Yrd. Doç. Dr. Yusuf ŞEN
Yrd. Doç. Dr. Nevzat AYDIN
Yrd. Doç. Dr. Yakup MAHMUTOĞLU
Yrd. Doç. Dr. Ömer DEMİR
Yrd. Doç. Dr. Suat ERDEM
Yrd. Doç. Dr. Ahmet ÖZKAN
Yrd. Doç. Dr. Gazi ÖZDEMİR
Yrd. Doç. Dr. Eid Fathi Abdullatif Abdulaziz
Arş. Gör. Mehmet SEVER

Yayın Danışma Kurulu / Scientific Advisory Board

Prof. Dr. Emin Aşık KUTLU
KATÜ İlahiyat Fakültesi, TÜRKİYE

Prof. Dr. Sadık KILIÇ
Atatürk Ü. İlahiyat Fakültesi, TÜRKİYE

Prof. Dr. Mustafa ALICI
Erzincan Ü. İlahiyat Fakültesi, TÜRKİYE

Prof. Dr. Süleyman MOLLAİBRAHİMOĞLU
Recep Tayyip Erdoğan Ü. İlahiyat Fakültesi, TÜRKİYE

Prof. Dr. Abdullah KARAMAN
Marmara Ü. İlahiyat Fakültesi, TÜRKİYE

Prof. Dr. Hulusi ARSLAN
İnönü Ü. İlahiyat Fakültesi

Prof. Dr. Lütfullah CEBECİ
Kayseri Ü. İlahiyat Fakültesi, TÜRKİYE

Prof. Dr. Şehmus DEMİR
Atatürk Ü. İlahiyat Fakültesi, TÜRKİYE

Prof. Dr. Halil İbrahim ŞİMŞEK
Hitit Ü. İlahiyat Fakültesi, TÜRKİYE

Yazışma Adresi / Contact Address

Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi (Dergi), BAYBURT
Tel: +90 458 211 11 53, +90 458 211 11 92 -93 Fax: +90458 211 11 95
e-mail: ilafdergi@bayburt.edu.tr

Tasarım / Baskı

Rana Ajans / Muhammet S. KARACA

SAYI HAKEMLERİ

Prof Dr. Ömer KARA (Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)

Doç. Dr. Aydın TEMİZ (Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)

Doç. Dr. Selim TÜRCAN (Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)

Yrd. Doç. Dr. Süleyman PAK (Gaziosman Paşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)

Yrd. Doç. Dr. Resul ERTUĞRUL (Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)

Yrd. Doç. Dr. Gazi ÖZDEMİR (Bayburt Üniversitesi İnsan ve Tolum Bilimleri Fakültesi)

Prof Dr. Nasrullah HACİMÜFTÜOĞLU (Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)

Prof Dr. Bedri GENCER (Yıldız Teknik Fakültesi Fen Edebiyat Fakültesi)

Prof Dr. Musa BİLGİZ (Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)

Yrd. Doç. Dr. Mehmet ÇALIŞKAN (Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)

İÇİNDEKİLER

KUR'AN AYETLERİ İŞİĞİNDA TARİHİN TEKERRÜRÜ PROBLEMİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Arş. Gör. Zeynep CERAN

9 - 31

OSMANLI İMPARATORLUĞUNDA GÖREVDE YÜKSELME MAKALELERİNE BİR ÖRNEK

- Hafız Mehmed Emin Risalesi -

Yrd. Doç. Dr. İsmail BAYER - Yrd. Doç. Dr. Necattin HANAY

33 - 51

İKİ OSMANLI İSLAM BİLGİNİNİN 'İ'DAD-I KUVVET' KONUSUNDAKİ TARTIŞMALARI: SİVAS MEBUSU MUSTAFA TAKÎ EFENDİ VE ALAY MÜFTÜSÜ FAHREDDİN EFENDİ'NİN KUVVET HAZIRLAMA KONUSUNDAKİ KARŞILIKLI AÇIKLAMALARI

Fatih ÇINAR

53 - 74

KESİRLERLE BİLMECELİ TARİH USÛLÜ VE ÇÖZÜMÜ

Prof. Dr. Arif YILDIRIM

75 - 95

MUHAMMED HÂDİMİ'NİN ENFÂL SURESİNİN 23. ÂYETİNİ TEFSİRİ HAKKINDA RİSALESİNİN TAHKİKLİ NEŞRİ

Yrd. Doç. Dr. Harun BEKİROĞLU

97 - 116

İKİ OSMANLI İSLAM BİLGİNİNİN ‘İ‘DAD-I KUVVET’ KONUSUNDAKİ TARTIŞMALARİ: SİVAS MEBUSU MUSTAFA TAKİ EFENDİ VE ALAY MÜFTÜSÜ FAHREDDİN EFENDİ’NİN KUVVET HAZIRLAMA KONUSUNDAKİ KARŞILIKLI AÇIKLAMALARI

Fatih ÇINAR*

Özet

‘İ‘dād-ı Kuvvet’ yani ‘güç hazırlama’ konusu tarihi seyir içerisinde olduğu gibi Cumhuriyet döneminde de tartışılan önemli başlıklardan birisi olmuştur. Bu dönemde düşmana karşı güç hazırlama konusu, donanma gücü hazırlama özelinde, Mustafa Takî Efendi ve Mehmed Fahreddin Efendi arasında da tartışılmıştır. Güç hazırlama emrinin önemi, uygulanış şekli ve o günün şartları altında bu sorumluluğun kime ait olduğu gibi konularda taraflar arasında fikir ayrılıkları yaşanmıştır. Makalede, Osmanlının çöküşü ve Cumhuriyetin kuruluşu sürecinde tartışılan en hassas başlıklardan birisi olan güç hazırlama konusunu farklı bakış açılarıyla değerlendiren bu iki ismin konuya dair görüşlerine değinilmiştir. Çalışmada, tarafların güç hazırlama emrinin önemi ve hükmü konusunda aynı fikri paylaşımlarına rağmen emrin müslümanlar üzerine nasıl uygulanacağı noktasındaki farklı görüşleri üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Güç Hazırlama, Mustafa Takî Efendi, Mehmed Fahreddin Efendi, Hüküm, Uygulama, Farklı Görüşler

Debates of the two Ottoman Islam Scholars on the subject ‘İ‘dad-ı Kuvvet’:

Corresponding explanations of Deputy of Sivas Mustafa Taki Efendi and Mufti Fahreddin Efendi on the subject of Preparing Power

Abstract: The subject ‘İ‘dad-ı Kuvvet’ which means ‘preparing power’ had been one of the most important argument subjects in Republican era the same as in historical progress. In this era, the subject of preparing power against enemy, specific to preparing navy’s power, had been an argued between Taki Efendi and Mehmed Fahreddin Efendi, too. The subject of preparing power order, on its Importance, applying style, and the ownership of that responsibility in those days had caused many divergencies. Views of these two names, who evaluated the preparing power subject with different perspectives, in the era of destruction of Ottomans and construction of the Turkish Republic has been indicated in this article. The subject, despite the fact that the counterparts shared the same idea on the importance and verdict of preparing power, they drew apart on the subject of how the order would be implemented on Muslims has been indicated in the article.

Key Words: Preparing Power, Mustafa Takî Efendi, Mehmed Fahreddin Efendi, Verdict, Implementation, Different Views

* Tokat Müftülüğünde Vaiz.

GİRİŞ:

'İ'dâd-ı Kuvvet', temel olarak; *'Ey iman edenler! Onlara karşı gücünüzün yettiği kadar Allah'ın düşmanı ve sizin düşmanlarınızı ve bunların dışında Allah'ın bilip sizin bilmediklerinizi yıldırım üzere kuvvet ve savaş atları hazırlayın. Allah yolunda sarf ettiğiniz her şey size haksızlık yapılmadan tamamen ödenecektir'*¹ ayetindeki *فَأَعِدُوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ* ifadesinden hareketle şekillendirilmiş ve *'düşmana karşı kuvvet hazırlamayı'* ifade eden bir kavram olarak kullanılmıştır.² Hz. Peygamber'in, ayette dile getirilen güçten maksadın atmak olduğu,³ bir babanın ok atmayı, ata binmeyi ve yüzmeyi çocuğuna öğretmesi gerektiği yönündeki telkinleri⁴ ve döneminde, savunmaya yönelik veya savaşta kullanılmak üzere kullanılan kılıç, mızrak, ok, zırh, miğfer ve kalkan gibi alet ve edevatı temin etme gayretleri; yine savaş stratejisi ve devletlerarası antlaşmalarla İslam topraklarını güvence altına alma girişimleri, O'nun bu emri her dönemin gereği olan savunma ve savaş malzemelerini temin etme, savaş stratejileri geliştirme ve çeşitli antlaşmalarla güç dengelerini müslümanların lehine çevirme gibi kapsayıcı ve evrensel bir bakış açısıyla konuyu değerlendirdiğini gözler önüne sermektedir.⁵

Hz. Peygamber'in bu görüş ve uygulamalarından hareket eden müfessirlerin de bu kavramı *'düşmanı müslümana saldırmaktan caydıracak, düşmanın gözünü korkutacak ve müslümanı aciz olmaktan kurtaracak bir nitelikte caydırıcı güç hazırlama'* şeklinde anlaşıldığını söyleyebiliriz. İbn Kesir'in Enfal suresinin altmışıncı ayetine verdiği anlam bu tespiti teyit edici niteliktedir. O, şunları söylemiştir: *'Allah Teâlâ, peygamberine hitaben şöyle buyuruyor: 'Ey Muhammed! Küfredenler asla öne geçtiklerini ve bizi aciz bırakacaklarını bizim onlara güç yetiremeyeceğimizi sanmasınlar. Aksine onlar, bizim kudretimizin kahır altında dilememizin kabzasındadırlar. Asla bizi aciz bırakamazlar.'*⁶ Güç hazırlama emrinin içeriğini dönemin şartlarını göz önünde bulundurarak düşmanın aciz, Müslümanın ise birikiminden korkulan hâkim unsur olmasını sağlayacak *'silah ve yay'* şeklinde yorumlayan Kurtubî de 'İ'dâd-ı kuvveti genel anlamıyla ama dönemindeki gücü simgeleyen öğelerle tanımlamaya çalışmıştır. Hatta o, *'Arkadaşın için hayr türünden, düşmanın*

¹ el-Enfal 8/60. 'İ'dâd-ı kuvvet meselesine işaret ettiği ifade edilen şu ayetlere de bakılabilir: el-Bakara 2/247; el-Âl-i İmran 3/139; en-Nisa 4/71, 102, 104.

² Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Câmiu'l-beyân an Te'vili'l-Kur'ân*, Müessesetü'r-Risâle, Baskı Yeri Yok: 2000, c.XIV, s.31; Reşid Rızâ, Muhammed, *Tefsîrû'l-Menâr (Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm)*, Mısır 1990, c.X, s.53; Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, İstanbul: Huzur Yay., 2003, Sadeleştiren: Sıtkı Güllü, c.IV, s.428.

³ Müslim, "İmare" 167.

⁴ Ahmed b. Ali Ebû Bekr er-Râzi el-Cessas, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, Kahire: Dâru'l-Mushaf, Tarihsiz, c.IV, s.253.

⁵ Kettânî, *et-Terâtibü'l-İdâriyye*, Beyrut: Dâru İjyâ'i't-Turâsi'l-Arabî, Tarihsiz, c.I, s.333.

⁶ İbn Kesir, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, Tercüme: Bekir Karlığa-Bedrettin Çetiner, İstanbul: Çağrı Yay., 1985, c.VII, s.3331.

*için de şer türünden her neyi hazırlarsan işte o senin hazırladığın şeyler arasında yer alır*⁷ ifadesiyle i'dâd-ı kuvvet konusunun hayatın bütün alanlarını kapsayıcı bir mevzu olduğunun altını çizmiştir.

Günümüz müfessirleri de i'dâd-ı kuvvet kavramını düşmanı caydıracak ve müslümanları hükmetme noktasına getirecek maddî ve manevî kuvvet hazırlama olarak yorumlamışlardır. Bu noktada *Safvetü't-Tefasir*⁸ ve *Kur'ân Yolu*⁹ adlı eserlerin yazarlarının aynı görüşü paylaştıklarını ifadeyle yetinebiliriz.

İ'dâd-ı kuvvet kavramı, Birinci Dünya Savaşı ve İstiklal Savaşı süreçlerinde de üzerinde durulan önemli konulardan birisi olmuştur. Bu süreçte özellikle İslamcılık akımının¹⁰ etkisi altındaki düşünürlerce müslümanların birlik ve beraberliklerini sağlayabilme adına bu kavramın daha çok askeri yenilgilere ve sömürgeleştirme faaliyetlerine dur diyebilmek için yeni bir güç ve iktidar arayışına dayanak olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır.¹¹ Dönemin hassas şartlarını göz önünde bulunduran o günün aydın ve din adamları i'dâd-ı kuvvetin tarifi, şartları ve bu sorumluluğu kimlerin yerine getirmesi gerektiği gibi konuları farklı boyutlarıyla değerlendirmeye çalışmışlardır.¹² Cumhuriyet döneminde i'dâd-ı kuvvet konusunda Tahirü'l-Mevlevî,¹³ İmamzade Esad Efendi¹⁴ ve Şeyhülislam Musa Kazım Efendi gibi birçok ismin görüş beyan ettiklerini görürüz.¹⁵ Konuyla ilgili İmamzade Esad Efendi; '*Nitekim barut, top, humbara ve bunun emsâli alât-ı harbiye ibtidâ millet-i ecnebiyede zuhûr edib sonra ehl-i İslâm dahi teallüm ve isti'mâl etmedikçe a'dâ-i dîne mukâbele olunamadığından şer'an teallümü ve isti'mâli lâzım olmuştur ve bunların külliyesinde maksad kahr-ı a'dâdır yoksa kefereye teşebbüh asla hayâl ve hatıra gelmez*¹⁶ ifadeleriyle görüşlerini dile getirirken Musa Kazım Efendi ise bu konudaki görüşlerini şu şekilde serdetmiştir: '*Demek ki bugün bizim hasımlarımızda ne gibi kuvvetler*

⁷ Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmî'l-Kur'ân*, Tercüme: M. Beşir Eryarsoy, İstanbul: Buruc Yay., 1999, c.VIII, s.80.

⁸ M. Ali es-Sâbunî, *Safvetü't-Tefâsîr*, Tercüme: Sadreddin Gümüş-Nedim Yılmaz, İstanbul: İz Yay., 2003, c.II, s.434-435.

⁹ Hayreddin Karaman vd., *Kur'ân Yolu*, Ankara: DİB Yay., 2007, s.702-703.

¹⁰ M. Saffet Sarıkaya, "Osmanlı Türkiyesi'ndeki İslamcılık Düşüncesine Genel Bir Bakış", *Arayışlar*, 1/1, 1999, s.110-111.

¹¹ İsmail Kara, *İslamcıların Siyasi Görüşleri 1*, İstanbul: Dergâh Yay., 2001, s.64.

¹² O dönemde kuvvet kavramı ve bu konuyla ilişkilendirilen diğer kavramlar hakkında bk., M. Suat Mertoğlu, *Osmanlı'da İkinci Meşrutiyet Sonrası Modern Tefsir Anlayışı: Sırat-ı Müstakim/Sebilürreşad Dergisi Örneği: 1908-1914*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2001, s.7-8.

¹³ Tahirü'l-Mevlevî, "İ'dâd-ı Kuvvet", *Sebilürreşad*, c.XI, Sayı:269, s.135-136.

¹⁴ İmamzâde Esad Efendi, *Dürr-i Yekta*, İstanbul: Matbaa-i Amire, 1294, s.83-84.

¹⁵ İ'dâd-ı Kuvvet ile ilgili o dönemde Hasan Basri Çantay, Elmalılı Hamdi Yazır ve Mehmet Vehbi Efendi gibi isimler de görüş bildirmişlerdir. Onların konuya dair görüşlerine çalışmanın sonuç kısmında değinilecektir.

¹⁶ Esad Efendi, *Dürr-i Yekta*, s. 83-4.

varsa aynı kuvvetlerin bizde de bulunması lazımdır, o kuvvetleri İ'dad etmemiz farzdır, vâcib-i mutlakdır. Vâcib-i mutlakın makaddimesi de vaciptir... Şu zamanda a'dâya karşı ihzarı gereken kuvvetlerden biri de ve belki birincisi de paradır... Para mâbihi'l-hayattır, bâis-i necattır. Binaenaleyh para kazanmak, sahib-i servet olmak vacibdir, farzdır. Çünkü en büyük kuvvet para ve servettir.¹⁷ Tahirü'l-Mevlevî ise "Telhîsu resâili'r-rumât"¹⁸ adlı bir kitaptan ok atmaya dair Hz. Peygamber'den yaklaşık on hadisi dile getirmek suretiyle i'dâd-ı kuvvet konusuna değinmiştir. Mevlevî, "...Bu tefsire göre fikr-i âcizânemce müdafaa-i milliyeye cemiyet-i aliyyesiyle Osmanlı efradı İslâmîsine bir vazife-i diniyye terettüb eder ki müdafaa-i milliyenin vazifesi yalnız sandık dolaştırmak ve iane toplamakla vakt geçirmek olmayıp taraf taraf talimhaneler açmak ve muallimin-i mahsusa tayini ile halkı esliha-i hadıra istimaline alıştırmak tamamıyla bir millet-i maşlaha haline getirmektir.

Müslüman Osmanlıların vazifesi de vakt buldukça bu talimhanelere gidip hem dini hem vatani bir amel-i salih olan silah taliminde bulunmak vüsa-i hali olanların kendi silah ve mühimmatından maada ihvan-ı dininden bulunan fukarayı müslimin için esliha, vatan-ı İslami için de esbab-ı müdafaa istihzarına çalışmaktır ki şu emniye feza-yı hayalden saha-yı hakikate gelecek olursa hîn-ı hacette milyonlarca süngü çıkacak ve düşmanlarımızın çıkışı gözleri önünde şimşekler gibi parlayacaktır"¹⁹ ifadeleriyle konuya dair görüşlerini serdetmiştir. Bu ifadelerinden, Osmanlı ve Cumhuriyet döneminin işgal, sömürge endişesi ve vatan savunması gibi endişelerle birçok âlimi tesiri altına alan atmosferden Tahirü'l-Mevlevî'nin de büyük ölçüde etkilenmiş olduğunu ifade edebiliriz. O da i'dâd-ı kuvvet konusunu daha çok silahlanma, silah eğitimi alma, savunma sistemlerini güçlendirme ve bunlar için tedbirler alma şeklinde dar anlamıyla kullanma yolunu tercih etmiştir.

Bu dönemde i'dâd-ı kuvvet konusunda meseleyi tamamen güç sahibi olma bağlamında tartışan isimlere de rastlanmaktadır. *Sırât-ı Müstakim*'de Ahmed Akayef imzasıyla konuyla ilgili yayımlanan makalede yer alan 'Bugün yumruk siyasetidir, hak ve hakkaniyet bugün yumruğa müstenittir, yumruk olmazsa hak tanınmaz'²⁰ ve Manastırlı İsmail Hakkı tarafından konuyla ilgili dile getirilen 'İ'dâd-ı kuvvet olunmadıkça ne din elimizde kalır, ne ahiret kazanılır'²¹ şeklindeki ifadeler,

¹⁷ Musa Kazım, "İslam ve Terakki III", *İslam Mecmuası*, Yıl: I, Sayı: III, s.76.

¹⁸ Bu eser Mustafa Kânî Efendi'ye aittir. Eser, 1263/1847'de İstanbul Matbaa-i Âmire'de basılmıştır. Eser, günümüz insanının istifadesine de sunulmuştur. Bk., Mustafa Kânî Bey, *Telhîs-i Resâilât-ı Rumât* (Okçuluk Kitabı), (Hazırlayanlar: Kemal Yavuz - Mehmet Canatar), İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yay., 2010, 600 s. Tahirü'l-Mevlevî makalesinde eserin adını "Telhîsü Resâili'r-Rumât" şeklinde vermiştir.

¹⁹ Tahirü'l-Mevlevî, "İ'dâd-ı Kuvvet", *Sebilürreşad*, c.XI, Sayı:269, s.138.

²⁰ Ahmed Akayef, "İngilizlerin Ültimatomu Münasebetiyle İran Hakkında", *Sırât-ı Müstakim*, c.V, Sayı: 112, s.140.

²¹ Manastırlı İsmail Hakkı, "Vücûb-ı İntibâh", *Sırât-ı Müstakim*, c.VI, Sayı: 136. s.85.

milli birlik zamanındaki sıkıntıların hangi boyutlara ulaştığını gösteren örnek ifadeler olarak karşımıza çıkmaktadır.²²

Çalışmada esas amacı, i'dâd-ı kuvvete dair dile getirilen görüşleri değerlendirmek olmadığından konuyla ilgili görüşlerini naklettiğimiz isimler ve dile getirilen görüşleriyle yetinmek istiyoruz. Makaleye i'dâd-ı kuvvet konusunu derinlemesine inceleyen, konumları itibarıyla topluma yön verme sorumluluğu taşıyan ve milli mücadele sürecinde aynı fikir etrafında toplanmalarına rağmen i'dâd-ı kuvvet konusunda karşılıklı açıklamalarda bulunan Sivas Mebusu Mustafa Takî Efendi ve Alay Müftüsü Mehmed Fahreddin Efendi'nin konuyla ilgili değerlendirmeleriyle devam etmek istiyoruz. Tarafların konuya dair görüşlerini dile getirmeden kısaca hayat öykülerine değinmenin yerinde olacağı kanaatindeyiz.

A. Sivas Mebusu Mustafa Takî Efendi ve Alay Müftüsü Mehmed Fahreddin Efendilerin Hayat Öyküleri ve Eserleri

1. Sivas Mebusu Mustafa Takî Efendi

Mustafa Takî Efendi, 1873 yılında Sivas'ta dünyaya gelmiştir. Takî Efendi, resmi görevine 1887'de Sorgu Hâkim Yardımcısı olarak başlamış, 1891 tarihinde Hafik İlçesi Sorgu Hâkim Yardımcısı olmuş, 1894-1913 yılları arasında Sivas Adliyesi'nde Zabıt Kâtibi, Başkâtip ve Mahkeme Üyesi olarak görev yapmıştır. O, 1914 tarihinde Sivas Sultanisi Arapça öğretmenliğine atanması ile adliye teşkilatından ayrılmış, öğretmenlik görevini de mebus seçilip Ankara'ya gidinceye kadar (22 Nisan 1920) devam ettirmiştir. O, ilk meclisteki Sivas Mebusluğu görevinin ardından tekrar görev isteminde bulunmuş ve 10 Kasım 1923'te Sivas Sultanisi Hadis ve Arapça öğretmenliğine atanmıştır. Bu görevini devam ettirirken bir ziyaret vesilesi ile bulunduğu Gürün'de vefat etmiştir. Kabri Sivas/Yukarı Tekke Mezarlığı'ndadır. Mustafa Takî Efendi, Sebilürreşad, Sırât-ı Müstakîm, Beyânü'l-Hak, Vicdan ve Mikyâs-ı Şeriat'ın muharrirlerindedir. *'Târîh-i Nûr-i Muhammedî'* (bir bölümü) ve *'Kırk Hadis'* adlı eserleri günümüze ulaşmış, *'Ağaç Dikmenin Fazileti'* adlı eseri ise günümüze ulaşmamıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne üye olan Takî Efendi'nin bazı eserleri bu cemiyetin desteği ile bastırılmıştır. Aynı zamanda Nakşî-Hâlîdî geleneğe müntesip bir şeyh olan Takî Efendi'nin üstadı, Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nde Tokat Mebusu olarak görev yapan Mustafa Hâkî Efendi'dir. Üstadının vefatından sonra postnişin olan Takî Efendi, tespit edilebildiği kadarıyla, Mustafa Hâkî Efendi'nin oğlu Bahâüddin Efendi,

²² Cumhuriyet döneminde bu kavramın anlam dünyasındaki daralmayla ilgili İbrahim Çetin, İsmail Kara'dan şu nakli yapmıştır: "Özellikle kuvvetin hakkın önüne geçirilmesi, hatta hakkın tahakkuku için kuvvetin nerede ise vazgeçilemez tek belirleyici haline getirilmesi ancak bu dönemde karşılaşılan bir durumdur. " İbrahim Çetin, "İ. Meşrûtiyet Döneminde Dinin İktidarı Meşrulaştırma Aracı Olarak Kullanılması: Sırât-ı Müstakim Örneği", *International Journal of Social Science*, Sayı: 6, s.389; Mehmet Ulukütük, "Politik Teolojide Din Dilinin Stratejik Ağırlığı -Din Dilinin Politik İşlevleri Üzerine Bir Deneme-", *Nida Dergisi*, 2010, s.75-77.

damadı Cizözlü Yusuf Efendi ve İhracızâde İsmail Hakkı Toprak olmak üzere üç kişiye halifelik görevi vermiştir.²³

2. Alay Müftüsü Mehmed Fahreddin Efendi

Mehmed Fahreddin Efendi'nin hayatıyla ilgili elimizde detaylı bilgi bulunmamaktadır. Bayburt Müftülüğü internet sitesinde doğum yeri Bayburt ve doğum yılı 1879 olarak verilmiştir. Kendisinin medrese mezunu olduğu nakledilmesine karşın hangi medresede okuduğu ve hocalarına dair herhangi bir bilgi verilmemiştir. Yine aynı yerde M. Fahreddin Efendi'nin 1923-1095 sicil numarasına sahip olduğu 02/01/1915'te Bayburt Müftülüğü görevine başlayıp 11/05/1926 tarihinde bu görevinden alındığı bilgisine de rastlanmaktadır.²⁴ Bayburt nüfus müdürlüğünden alınan bilgiye göre M. Fahreddin Efendi, soyadı kanunundan sonra 'Kumbasar' soyadını almıştır. M. Fahreddin Efendi, sekiz kişinin iştirak ettiği Bayburt müftülüğü için yapılan seçimde en fazla oyu alarak (on bir oy almıştır) Bayburt müftülüğü görevine atanmıştır.²⁵ Kendisi 'Ankara Fetvası' olarak bilinen fetvanın altına 'Bayburt'tan Müftü Fahreddin Efendi' şeklinde imza atmıştır.²⁶ M. Fahreddin Efendi'nin makalelerinin altındaki yer alan 'Alay Müftüsü' imzasından onun ordunun maneviyatını yüksek tutmak, askerlere dini bilgiler vermek, vaaz etmek, gerekirse teçhiz ve tekfin işleriyle ilgilenmek gibi Osmanlı'nın son dönemlerine kadar devam eden bir görevi²⁷ ifa ettiğini anlıyoruz. Fakat Fahreddin Efendi'nin bu görevi nerede ve ne kadar süre ile devam ettirdiğine dair elimizde bilgi bulunmamaktadır.

M. Fahreddin Efendi'nin kitap ve makale çalışmaları üzerinde şimdiye kadar herhangi bir araştırma yapılmamıştır. Yaptığımız kütüphane taramalarında M.

²³ Hayatı hakkında geniş bilgi için bk., Hacı Hasan Akyol, *İslam ve Ahlâk*, İstanbul: Yayla Matbaacılık, 1981, s. 7; Lütfi Alıcı, *İhracızâde İsmail Hakkı Toprak Efendi Hayatı, Şahsiyeti ve Eserleri*, Ankara: Es-Seyyid Osman Hulusi Efendi Vakfı Somuncu Baba Araştırma ve Kültür Merkezi Yay., 2001, s. 18-19, 90; Fatih Çınar, *Sivas Mebusu Şeyh Hacı Mustafa Takî (Doğruyol), Hayatı, Kişiliği, Eserleri, Tesirleri*, (Yayınlanmamış Lisans Tezi), Ankara 2004; a.mlf, *Mustafa Takî Efendi, Hayatı ve Makaleleri*, Ankara: Nasihat Yay., 2011; a.mlf, "İlk Meclisin Sivas Mebuslarından Mustafa Takî Efendi'nin Hayatı, Eserleri, Milli Mücadele ve İlk Meclisteki Faaliyetleri", *Cumhuriyet Döneminde Sivas Sempozyum Bildirileri*, Sivas: Sivas Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yay., 2009, s.41-79; "Millî Mücadelenin ve İlk Meclisin Manevi Mimarlarından Sivaslı Bir Âlim: Mustafa Takî Efendi (1873/1925)", *CÜİFD*, Cilt IX/2, Sivas 2005, s.169-204; Fahri Çoker, *Türk Parlâmento Tarihi*, Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem (1919-1923), Ankara: TBMM Vakfı Yay., 1995, c. III, s. 888-889; Mithat Doğruyol, "Sivas'ta Yetişen Mümtaz Şahsiyetlerden: Hacı Mustafa Takî Efendi", *Revak*, Sivas 1995, s.82-84; Selçuk Duman, "Birinci Dönem Sivas Milletvekilleri ve Siyasi Hayattaki Yerleri", *Cumhuriyet Döneminde Sivas Sempozyum Bildirileri*, Sivas: Sivas Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yay., 2009, s.794-795; Cemal Kutay, *Kurtuluşun ve Cumhuriyetin Manevi Mimarları*, Ankara DİB Yay., Tarihsiz, s.94; Abdurrahman Memiş, *Hâlidî Bağdâdi ve Anadolu da Hâlidîlik*, İstanbul: Kitabevi Yay., 2000. s. 195-196.

²⁴ www.bayburtmuftulugu.gov.tr (15.03.2017)

²⁵ Sadık Albayrak, *Son Devir Osmanlı Uleması*, İstanbul: İBB Kültür A.Ş., 1980, c.III, s. 214.

²⁶ Hâkimiyet-i Milliye, 5 Mayıs 1336, No: 27.

²⁷ Ziya Kazıcı, "Alay", *DİA*, İstanbul: TDV Yay., 1989, c.II, s.348.

Fahreddin Efendi'nin kitap çalışmasına rastlamadık. Bununla birlikte onun seksen dört adet makalesini tespit ettik. Makalelerini şu şekilde gösterebiliriz: 'İngiliz Dürbünüyle Avrupa'nın Görünüşü', *Sebilürreşad [Sırat-ı Müstakim]*, c.I-VIII, Sayı: 13-195, s.247-248; *Feminizm Meselesi -I: Bizde Nisaiyyun Nasıl Türedi?*, *Sebilürreşad [Sırat-ı Müstakim]*, c.I-VIII, Sayı: 13-195, s.235-236; *Feminizm Meselesi -II: Bizde Nisaiyyun Nasıl Türedi?*, *Sebilürreşad [Sırat-ı Müstakim]*, c.I-VIII, Sayı: 14-196, s.260-262; *Feminizm Meselesi -III: Kadınlık, Vücut-ı Beşeriyetin Kısım-ı Mesturudur*, *Sebilürreşad [Sırat-ı Müstakim]*, c.I-VIII, Sayı: 15-197, s.278-280; *Feminizm Meselesi Münasebetiyle -V: Ahlak ve Adab-ı Milliyeye Yok İmiş*, *Sebilürreşad [Sırat-ı Müstakim]*, c.I-VIII, Sayı: 18-200, s.337-339; *Girit'te H. S. Beyefendi'ye*, *Sebilürreşad [Sırat-ı Müstakim]*, c.I-VIII, Sayı: 18-200, s.344-346; *Nisaiyyundan Cevad Sami Bey'e Açık Cevap*, *Sebilürreşad [Sırat-ı Müstakim]*, c.I-VIII, Sayı: 19-201, s.364-366; *Nisaiyyundan Cevad Sami Bey'e Açık Cevap (maba'd)*, *Sebilürreşad [Sırat-ı Müstakim]*, c.I-VIII, Sayı: 20-202, s.384-385; *Talim ve Terbiyede Üssülesas*, *Sebilürreşad [Sırat-ı Müstakim]*, c.I-VIII, Sayı: 23-205, s. 435-436; *Talim ve Terbiyede Üssülesas -II*, *Sebilürreşad [Sırat-ı Müstakim]*, c.I-VIII, Sayı: 25-207, s.478-480; *Tefsir-i Sure-i Al-i İmran, 152*, *Sebilürreşad [Sırat-ı Müstakim]*, c.II-IX, Sayı: 39-221, s.229-231; *Tefsir-i Sure-i Tevbe, 126*, *Sebilürreşad [Sırat-ı Müstakim]*, c.II-IX, Sayı: 30-212, s.61-62; *Tevhid ve İttihad -XI*, *Sebilürreşad [Sırat-ı Müstakim]*, c.I-VIII, Sayı: 4-186, s.61-62; *Tevhid ve İttihad -XII*, *Sebilürreşad [Sırat-ı Müstakim]*, c.I-VIII, Sayı: 5-187, s.79-81; *Tevhid ve İttihad -XIII*, *Sebilürreşad [Sırat-ı Müstakim]*, c.I-VIII, Sayı: 7-189, s.122-123; *Tevhid ve İttihad -XIV*, *Sebilürreşad [Sırat-ı Müstakim]*, c. I-VIII, Sayı: 10-192, s.180-181; *Tevhid ve İttihad -XV*, *Sebilürreşad [Sırat-ı Müstakim]*, c.I-VIII, Sayı: 11-193, s.197-199; *İkinci Hata*, *Sırat-ı Müstakim [Sebilürreşad]*, c.VI, Sayı: 138, s.118-121; *Medeniyet-i İslamiyyeden Bir Sahife Yahut Tesettür-i Nisvan*, *Sırat-ı Müstakim [Sebilürreşad]*, c.VI, Sayı: 141, s.164-165; *Medeniyet-i İslamiyyeden Bir Sahife Yahut Tesettür-i Nisvan (maba'd)*, *Sırat-ı Müstakim [Sebilürreşad]*, c.VI, Sayı: 142, s.182-184; *Medeniyet-i İslamiyyeden Bir Sahife Yahut Tesettür-i Nisvan (maba'd)*, *Sırat-ı Müstakim [Sebilürreşad]*, c.VI, Sayı: 143, s.201-203; *Medeniyet-i İslamiyyeden Bir Sahife Yahut Tesettür-i Nisvan [maba'd]*, *Sırat-ı Müstakim [Sebilürreşad]*, c.VI, Sayı: 144, s.214-215; *Medeniyet-i İslamiyyeden Bir Sahife Yahut Tesettür-i Nisvan [maba'd]*, *Sırat-ı Müstakim [Sebilürreşad]*, c.VI, Sayı: 145, s.227-229; *Medeniyet-i İslamiyyeden Bir Sahife Yahut Tesettür-i Nisvan (maba'd)*, *Sırat-ı Müstakim [Sebilürreşad]*, c.VI, Sayı: 147, s.259-262; *Medeniyet-i İslamiyyeden Bir Sahife Yahut Tesettür-i Nisvan (maba'd)*, *Sırat-ı Müstakim [Sebilürreşad]*, c.VI, Sayı: 148, s.280-282; *Medeniyet-i İslamiyyeden Bir Sahife Yahut Tesettür-i Nisvan (maba'd)*, *Sırat-ı Müstakim [Sebilürreşad]*, c.VI, Sayı: 152, s.342-345; *İza lem testehyi fesna' mâ şî'te*, *Sırat-ı Müstakim [Sebilürreşad]*, c.VII, Sayı: 158, s.26-31; *Tevhid ve İttihad [-I]*, *Sırat-ı Müstakim [Sebilürreşad]*, c.VII, Sayı: 159, s.36-39; *Tevhid ve İttihad -II*, *Sırat-ı Müstakim [Sebilürreşad]*, c.VII, Sayı: 160, s.60-61; *Sayhatünnedim*, *Sırat-ı Müstakim [Sebilürreşad]*, c.VII, Sayı: 163, s.99-102; *İttihad*

ve Tevhid (maba'd)', *Sırat-ı Müstakim [Sebilürreşad]*, c.VII, Sayı: 164, s.119-122; 'Tevhid ve İttihad -IV: Muhacirin ve Ensar', *Sırat-ı Müstakim [Sebilürreşad]*, c.VII, Sayı: 165, s.132-134; 'Huzur-ı Ali-i Meşihat-penahiye Tekid-i İstifta', *Sırat-ı Müstakim [Sebilürreşad]*, c.VII, Sayı: 167, s.163-165; 'Tevhid ve İttihad -V', *Sırat-ı Müstakim [Sebilürreşad]*, c.VII, Sayı: 168, s.182-184; 'Mürted Parmaklar! Melun Kalemler', *Sırat-ı Müstakim [Sebilürreşad]*, c.VII, Sayı: 169, s.198-201; 'Tevhid ve İttihad -IV', *Sırat-ı Müstakim [Sebilürreşad]*, c.VII, Sayı: 170, s.212-213; 'Aklı Başında Din Kardeşlerime', *Sırat-ı Müstakim [Sebilürreşad]*, c.VII, Sayı: 170, s.225-226; 'İdad-ı Kuvvet ve İbadat-ı Maliye', *Sırat-ı Müstakim [Sebilürreşad]*, c.VII, Sayı: 174, s.275-276; 'İdad-ı Kuvvet ve İbadat-ı Maliye (maba'd)', *Sırat-ı Müstakim [Sebilürreşad]*, c.VII, Sayı: 176, s.307-310; 'Tevhid ve İttihad -VII', *Sırat-ı Müstakim [Sebilürreşad]*, c.VII, Sayı: 178, s.343-346; 'Tevhid ve İttihad -VIII', *Sırat-ı Müstakim [Sebilürreşad]*, c.VII, Sayı: 179, s.355-358; 'Tevhid ve İttihad -IX', *Sırat-ı Müstakim [Sebilürreşad]*, c.VII, Sayı: 180, s.376-378; 'Bir An-ı Fırsat, Bir Hayat-ı Ebedidir', *Sırat-ı Müstakim [Sebilürreşad]*, c.VII, Sayı: 180, s.379-381; 'Sivas'ta Selim Efendizade Mustafa Taki Efendi'ye (Açık Cevap)', *Sırat-ı Müstakim [Sebilürreşad]*, c.VII, Sayı: 181, s.393-396; 'Tevhid ve İttihad -X', *Sırat-ı Müstakim [Sebilürreşad]*, c.VII, Sayı: 182, s.406-407; 'Feministlerin Nazargâh-ı İnsafına -IV', *Sebilürreşad [Sırat-ı Müstakim]*, c.I-VIII, Sayı: 17-199, s.316-318; 'Nisaiyyundan Cevad Sami Bey'e Açık Cevap', *Sebilürreşad [Sırat-ı Müstakim]*, c.I-VIII, Sayı: 19-201, s.364-366; 'Tefsir-i Sure-i Bakara, 84', *Sebilürreşad [Sırat-ı Müstakim]*, c.I-VIII, Sayı: 22-204, s.414-415; 'Tefsir-i Sure-i Bakara, 183', *Sebilürreşad [Sırat-ı Müstakim]*, c.I-VIII, Sayı: 24-206, s.454-455; 'Tefsir-i Sure-i Bakara, 144', *Sebilürreşad [Sırat-ı Müstakim]*, c.II-IX, Sayı: 29-211, s.42; 'Bütün Müslümanlara Cihad Farz Oldu: [Tefsir-i Sure-i Tevbe, 41', *Sebilürreşad [Sırat-ı Müstakim]*, c.XIII, Sayı: 314, s.9-11; 'Cihad-ı Ekber-Millet-i Müsellaha', *Sebilürreşad [Sırat-ı Müstakim]*, c.XIII, Sayı: 316, s.26-28; 'Cihad-ı Ekber-Tebük Sefer-i Hümayunu', *Sebilürreşad [Sırat-ı Müstakim]*, c.XIII, Sayı: 317, s.34-35; 'Donanma Mecmuası', *Sebilürreşad [Sırat-ı Müstakim]*, c.XII, Sayı: 305, s.340; 'Garb Medeniyetinin İslam'a Savletleri', *Sebilürreşad [Sırat-ı Müstakim]*, c.II-IX, Sayı: 44-226, s.315-317; 'Hıfz-ı Hayat, Hubb-i Vatan Emri Evamir-i İlahiyye'nin En Mühimlerinden', *Sebilürreşad [Sırat-ı Müstakim]*, c.XII [XI], Sayı: 284, s.382-383; 'Tefsir-i Sure-i Tevbe, 41', *Sebilürreşad [Sırat-ı Müstakim]*, c.II-IX, Sayı: 52-234, s.445-447; 'Hudeybiye Musalahası', *Sebilürreşad [Sırat-ı Müstakim]*, c.XV, Sayı: 377, s.247-248; 'Hudeybiye Musalahasının Ta'dili', *Sebilürreşad [Sırat-ı Müstakim]*, c.XV, Sayı: 381, s.309-312; 'İnkılab-ı Esasi ve İstiklal-i Hakiki', *Sebilürreşad [Sırat-ı Müstakim]*, c.XII, Sayı: 310, s.406-407; 'İttihad-ı İslam', *Sebilürreşad [Sırat-ı Müstakim]*, c.XIII, Sayı: 325, s.97-99; 'Sevişelim ve Çalışalım', *Sebilürreşad [Sırat-ı Müstakim]*, c.XII, Sayı: 309, s.390-391; 'Müslümanlıkta Bir Millet Var I', *Sebilürreşad [Sırat-ı Müstakim]*, c.XI, Sayı: 279, s.297-299; 'Müslümanlıkta Bir Millet Var -II', *Sebilürreşad [Sırat-ı Müstakim]*, c.XI, Sayı: 281, s.323-325; 'Ne Vazifem! -I', *Sebilürreşad [Sırat-ı Müstakim]*, c.II-IX, Sayı: 47-229, s.365-367; 'Ne Vazifem! -II', *Sebilürreşad [Sırat-ı Müstakim]*, c.X, Sayı:

236, s.32; 'Ne Vazifem! -III', *Sebilürreşad [Sırat-ı Müstakim]*, c.X, Sayı: 237, s.45-47; 'Şime-i Meveddet Mi? Şime-i Adavet Mi?: *Sebilü'r-Reşad-İctihad'*, *Sebilürreşad [Sırat-ı Müstakim]*, c.XII, Sayı: 288, s.27-28; 'Son Darbe Karşısında -II: İslam'da Kaç Milliyet Var?', *Sebilürreşad [Sırat-ı Müstakim]*, c.XI, Sayı: 277, s.261-263; 'Son Darbe Karşısında Milliyet Kavgaaları -I', *Sebilürreşad [Sırat-ı Müstakim]*, c.XI, Sayı: 274, s.209-210; 'Tefsir-i Sure-i Rum, 41', *Sebilürreşad [Sırat-ı Müstakim]*, c.II-IX, Sayı: 50-232, s.408-409; 'Tefsir-i Sure-i Al-i İmran, 118-119', *Sebilürreşad [Sırat-ı Müstakim]*, c.II-IX, Sayı: 45-227, s.325-327; 'Tefsir-i Sure-i Enfal, 17', *Sebilürreşad [Sırat-ı Müstakim]*, c.II-IX, Sayı: 43-225, s.293-295; 'Tefsir-i Sure-i Furkan, 52', *Sebilürreşad [Sırat-ı Müstakim]*, c.XIII, Sayı: 323, s.79-80; 'Tefsir-i Sure-i Hud, 117', *Sebilürreşad [Sırat-ı Müstakim]*, c.X, Sayı: 240, s.89-90; 'Tefsir-i Sure-i Muhammed, 38', *Sebilürreşad [Sırat-ı Müstakim]*, c.X, Sayı: 238, s.57-58; 'Tefsir-i Sure-i Nisa, 104', *Sebilürreşad [Sırat-ı Müstakim]*, c.XIII, Sayı: 327, s.112; 'Tefsir-i Sure-i Nisa, 75', *Sebilürreşad [Sırat-ı Müstakim]*, c.XIII, Sayı: 324, s.87-88; 'Tefsir-i Sure-i Şura, 37-39', *Sebilürreşad [Sırat-ı Müstakim]*, c.XIII, Sayı: 319, s.49-50; 'Ya Tesettür Kalkarmış, Yahut ...?', *Sebilürreşad [Sırat-ı Müstakim]*, c.XII, Sayı: 289, s.45-47; 'Yermük Mülhime-i Kübrası', *Sebilürreşad [Sırat-ı Müstakim]*, c.XIII, Sayı: 322, s.75-76; 'Sebilü'r-Reşad Ceride-i İslamiyyesine (Sual)', *Sebilürreşad [Sırat-ı Müstakim]*, c.XI, Sayı: 277, s.261; 'Müslümanlıkta Bir Millet Var -III', *Sebilürreşad [Sırat-ı Müstakim]*, c.XI, Sayı: 282, s.340-341; 'Matbuatımız', *Sebilürreşad [Sırat-ı Müstakim]*, c.XV, Sayı: 385, s.371-376.'

İ'dâd-ı Kuvvet Meselesinde Mustafa Takî Efendi ve Mehmed Fahreddin Efendi'nin Görüşleri

Düşmana karşı güç hazırlama konusunu taraflar arasında ilk gündeme getiren Mustafa Takî Efendi olmuştur. Çeşitli gazete ve dergilerde konuyla ilgili yayımlanan çalışmalara²⁸ katkı sağlamak düşüncesiyle 'Mübahasât: İ'dâd-ı Kuvvet' başlıklı makalesini Sırat-ı Müstakim'in yüz yetmiş ikinci sayısında (216-217. sayfalarında) yayımlamıştır. Takî Efendi'nin bu makalesini Mehmed Fahreddin Efendi, önce, yüz yetmiş dördüncü sayısında (276-277. sayfalarında), daha sonra aynı gazetenin yüz yetmiş altıncı sayısında (307-310. sayfalarında), yer verdiği makaleleriyle değerlendirmiştir. Fahreddin Efendi, bu çalışmasında Mustafa Takî Efendi'nin makalesini okuduğunu, gördüğü bazı eksiklikleri dile getirmek düşüncesiyle konuya dair görüşlerini dile getirmek için 'İ'dâd-ı Kuvvet ve İbâdât-ı Maliye I-II' başlıklı makaleleri kaleme aldığını belirtmiştir. Takî Efendi, konuya dair kendisine yöneltilen eleştirilere cevap vermek için bu defa aynı yayın organının yüz sekseninci sayısında (379. sayfasında) 'Açık Mektup' başlıklı bir makale kaleme

²⁸ O dönemde Namık Kemal, *Osmanlı Tarihi*, İstanbul: Mahmud Bey Matbaası, 1326, c.I, s.5; Tunuslu Hayreddin Paşa, *Mukaddime-i Akvemu'l-Mesâlik fi Ma'rifet-i Ahvâli'l-Memâlik Tercümesi*, Tercüme: Abdurrahman, İstanbul: Elcevâib Matbaası, 1879, s.8-10' gibi çalışmalarda da İ'dâd-ı kuvvet konusu gündeme getirilmiştir.

almıştır. Takî Efendi'nin bu hamlesine Fahreddin Efendi, 'Sivas'ta Selim Efendizade Mustafa Takî Efendi'ye *Açık Cevap*' başlıklı Sırât-ı Müstakim'in yüz seksen birinci sayısında (393. sayfasında) yayımlanan makalesiyle karşılık vermiştir. Takî Efendi, i'dâd-ı kuvvete dair kaleme aldığı makalesini ve Fahreddin Efendi'ye cevap niteliğindeki çalışmasını Beyânü'l-Hak gazetesinin çeşitli sayılarında da yayımlamıştır.²⁹

Mustafa Takî Efendi, konuyu ilk defa gündeme getiren taraf olmakla birlikte Mehmed Fahreddin Efendi'nin konuya dair görüşlerini önceden görmüş olmalı ki, Fahreddin Efendi bu konuda Sırât-ı Müstakim'de bir makale kaleme almadan 'i'dâd-ı Kuvvet' başlıklı bir makale kaleme almış ve Fahreddin Efendi'nin ismini zikrederek onun güç hazırlama konusundaki fikirlerini tenkit etmiştir. Takî Efendi, mali ibadet olarak zikrettiği hac, zekât, sadaka-ı fitır ve kurban ibadetlerinin dinen zengin sayılan kimselere farz (sadak-ı fitır ve kurban vacip) olduğu konusunda bir fikir birliğinin bulunduğunu³⁰ fakat bu mesuliyetin kifâi mi yoksa aynî mi olduğu konusunda farklı görüşlerin mevcut olduğunu belirterek sözlerine başlamıştır. Kendisi, i'dâd-ı kuvvetin yani düşmana karşı güç hazırlama emrinin her müslümanın yerine getirmesi gereken farz-ı ayn bir vazife kanaatinde olduğunu belirtmiştir. Ardından da her müminin yerine getirmesi gereken bu önemli görevin herkesi kuşatıcı bir özelliğe bürünebilmesi için bazı şartlar sıralamıştır. Ona göre, düşmana karşı güç hazırlama görevinin her bir bireyi kuşatıcı hale gelebilmesi için şu şartların oluşması gerekmektedir: a- Hükümet israf içeren uygulamaları bırakıp bir an önce düşmana karşı güç hazırlama emrinin gereğini yapmalıdır. Hükümet, israflar nedeniyle borçlanıp dururken gariban insanların elindeki üç-beş kuruşa göz dikerek güç hazırlama emrini yerine getirme gayreti dinen değilse de vicdanen herkesi yaralayıcı bir karardır. b- Ülkedeki zenginler öncelikli olarak düşmana karşı güç hazırlama gayretinde olmalıdırlar. Çünkü zenginlerin bu konuya gereken duyarlılığı göstermeleri sadece malî sorumluluklarını yerine getirebilecek kadar bir mala sahip olan garip müslümanların bu konuda fedakârlık yapmalarına gerek bırakmadan devleti ve milleti düşmanı caydırıcı bir güce kavuşturacaktır. Dolayısıyla nisap miktarı mala sahip olup da malî sorumluluklarını yerine getirmek isteyen, Takî Efendi'nin tabiriyle, garip müslümanlara zenginler konuya gereken ilgiyi gösterdikten sonra sıra gelmelidir. c- Hükümet ve zenginler üzerlerine düşen görevleri yerine getirdikleri takdirde bir fetva ile kimin ne kadar miktarla düşmana karşı güç hazırlama görevine katkı sağlayacağı belirlenmelidir. Ayrıca verilecek yardımların yerlerine ulaşip ulaşmadığı

²⁹ Mustafa Takî, "i'dâd-ı Kuvvet", *Beyânü'l-Hak*, c.VI, Sayı: 141, s.2526-2528; "Açık Mektup", *Beyânü'l-Hak*, c.VI, Sayı: 146, s.2612-2614.

³⁰ Bu fikir birliğinde Hz. Peygamber'in görüş ve uygulamalarının değerinin ne olduğu konusunda bk., H. Ali Görgülü, "Hz. Muhammed'in Vatan Savunmasına Verdiği Önem ve Bunun Müslümanlar Üzerinde Devam Eden Etkisi", *SDÜ İlahiyat Fakültesi II. Kutlu Doğum Sempozyumu*, Isparta 1999, s.86-89.

ve usulüne uygun kullanılıp kullanılmadığını tespit eden sözde değil uygulamada bunu gözler önüne seren bir sistem kurulmalıdır.³¹

Takî Efendi, düşmana karşı vatan ve milleti savunacak bir gücü hazırlama noktasında toplumun tamamını kapsayıcı bir seferberliğin başlatılabilmesi için bu şartları sıraladıktan sonra toplumun fertleri üzerinden hac, zekât, kurban ve sadaka-ı fitır gibi malî sorumlulukların düşmeyeceği görüşünü şu satırlardaki ifadeleriyle dile getirmiştir: *'Bir Müslüman diyelim ki, ekonomik ve bedenî anlamda gücü ölçüsünde ve daha da üzerinde 'İ'dâd-ı Kuvvet' farizasını ifa ediyor. Ama geriye kalan serveti yine dinen kendisine zekât ve hacca farz ve fitır sadakasını vacip kılıyorsa bu Müslüman, sorumluluklarını terk mi etsin? Yoksa bir kat daha donanma yardımında mı bulunsun? Donanma yardımını kat kat veren cömert kimseler elbette güzel bir iş yapmış olur. Fakat böyle kat kat 'Yardım' gibi biri farz ve vacip ise ikinci ve daha sonrakileri elbette nafîle olacaktır, bu ikinci ve daha sonraki nafîleleri elbette diğer farz ve vaciplere tercih etmek hususu müftü Fahreddin Efendi'den de umulmayacak bir şeydir.'*³²

Takî Efendi, bu makalesinin sonunda Fahreddin Efendi'nin *'Toplumun bütün fertleri düşmana karşı güç hazırlama görevini hac, zekât, sadaka-ı fitır ve kurban gibi malî ibadetlerini terk ederek desteklemelidirler'* yönündeki fetvasının bazı şartlara binaen geçerli olabileceğini ifade etmiştir. Ona göre, zengin-fakir herkes mallarının tamamını i'dâd-ı kuvveti gerçekleştirmek için feda etmiş ve hükümete israftan kaçınarak malî servetinin tamamını düşmana karşı güç hazırlamaya ayırmış olursa toplumun fertlerinden zekât, hac, sadaka-ı fitır ve kurban gibi malî sorumluluklar düşer ve bu durumda i'dâd-ı kuvvete destek vermeyen müslümanlar varlıklarını bu konuya hasretmeleri konusunda uyarılırlar.³³

Takî Efendi'nin kendisini hedef alarak i'dâd-ı kuvvet konusunda böyle bir makale neşretmesinin ardından Fahreddin Efendi *'İ'dâd-ı Kuvvet ve İbâdât-ı Maliye'* başlıklı iki makale kaleme alarak Takî Efendi'ye cevap vermiştir. İlk makalesinde Fahreddin Efendi, Takî Efendi'nin ilim ve vicdan sahibi birisi olduğunu ifade ederek sözlerine başlamış ve münazaranın da böyle kimselerle mümkün olduğunu ifade ederek niyetinin gerçeğin ortaya çıkması olduğunu göstermiştir. Daha sonra Fahreddin Efendi, i'dâd-ı kuvvet emrinin farz ve hemen yerine getirilmesi gereken/tacilî bir emir olduğunu söylemiştir. Ona göre, İslam devleti düşmana karşı öyle bir güç hazırlamalıdır ki düşmanın hâlihazırda ve gelecekte elinde olması muhtemel silahlarından daha güçlü bir birikime sahip olmalıdır.

³¹ Mustafa Takî, "Mübahasât: İ'dâd-ı Kuvvet", *Sırât-ı Müstakim*, Sayı: 172, s. 216. Aynı makalenin Beyânü'l-Hak'ta yayımlanan nüshası için bk., Mustafa Takî, "İ'dâd-ı Kuvvet", *Beyânü'l-Hak*, c.VI, Sayı: 141, s.2526-2528.

³² Takî, "Mübahasât: İ'dâd-ı Kuvvet", *Sırât-ı Müstakim*, Sayı: 172, s. 216.

³³ Takî, "Mübahasât: İ'dâd-ı Kuvvet", *Sırât-ı Müstakim*, Sayı: 172, s. 217.

Fahreddin Efendi, İslam'ın savaş gerektirmeyen durumlarda müslümanların savunmada kalmasını zafiyet içerisinde olmak şeklinde değerlendirdiğini ve Allah'ın müslümanların düşmanlarına karşı zaaf içerisinde olmalarına asla razı olmayacağını ifade etmiştir. Ona göre, düşmana karşı güç hazırlamak sadece savaş zamanı düşünülecek ve hesap edilecek bir tedbir değildir. O, vatani hâlihazır ve gelecekte muhtemel saldırılardan korumak için i'dâd-ı kuvvetin farz kılındığı fikrinde olduğunu serdetmiştir.³⁴ Daha sonra zekât ve haccın kişiye farz olabilmesi için fıkıh kitaplarında dile getirilen şartları sıralayarak bu ilk makalesini nihayete erdirmiştir. Fahreddin Efendi'nin burada naklettiği şartlara göre zekât ve haccın kişiye farz olabilmesi için şu şartlar gerekmektedir: *'Zekât için; kişinin aslı ihtiyaçları yani evi, elbisesi, hizmetçisi, biniti ve silahı dışında fazladan nisap miktarına ulaşmış malı olmalıdır. Hac için; ev, binit, elbise ve silahını karşılamanın dışında nisap miktarına ulaşmış malı olmalıdır.'*³⁵

Fahreddin Efendi, ikinci makalesine sadaka-ı fitır ve kurban ibadetlerini ifa ile yükümlü olacak kimselerin hangi şartlara haiz olması gerektiğini dile getirerek başlamıştır. Buna göre, kişi ev, elbise, ulaşım araç-gereçleri ve silah gibi asli ihtiyaçlarından fazla nisap miktarı bir mala sahip olmalıdır. Fahreddin Efendi, bu tanımları sunarken silah kelimelerinin altını çizerek okuyucuya takdim etmiştir. Bu tavrıyla o, düşmana karşı güç hazırlamanın kişisel ve toplumsal anlamda acilen yerine getirilmesi gereken bir görev olduğu yönündeki fikrine dayanak olarak bu tanımları naklettiğini ifadeye çalışmıştır.³⁶

Fahreddin Efendi, kişinin hayat hakkının her şeyden önce geldiğini ifade ederek malî ibadetlerin bütün şartları yerine gelmezse bu ibadetlerin kişiye farz veya vacip olmayacağını ifade etmiştir. Ona göre, malî ibadetler vücûbî ve ihtiyarî olmak üzere ikiye ayrılmaktadır ki düşmana karşı güç hazırlama ibadeti vücûbî bir görev olmaktadır. O, i'dâd-ı kuvvet ve diğer malî ibadetlerini güç yetirilebildiği kadarıyla yerine getirilmesi gerektiğini söylemiş ve diğer malî ibadetlerden önce i'dâd-ı kuvvete önem verilmesi gerektiğini dile getirmiştir. Fahreddin Efendi, düşmana karşı güç hazırlama emrinin fevri ve ta'cîlî bir emir olması hasebiyle diğer malî ibadetlerden önce yerine getirilmesi gerektiği fikrini savunmuştur. O, şu örnekle i'dâd-ı kuvvet ve diğer malî ibadetler arasındaki ilişkiyi kıyas yoluyla izaha çalışmıştır: *'...Bir kimse öğle namazını kılarken ikinci veya üçüncü rekâtında öğle namazını bıraksa henüz vakti girmemiş olan ikinci namazının farzını kılmaya başlasa bu namazı caiz olur mu? İşte i'dâd-ı kuvvet diğer malî ibadetlere göre*

³⁴ Mehmed Fahreddin, "İ'dâd-ı Kuvvet ve İbâdât-ı Maliye", *Sırât-ı Müstakim*, c.VII, Sayı: 174, s.276.

³⁵ Mehmed Fahreddin, "İ'dâd-ı Kuvvet ve İbâdât-ı Maliye", *Sırât-ı Müstakim*, c.VII, Sayı: 174, s.277.

³⁶ Fahreddin Efendi, sadaka-i fitır ve kurban için gerekli şartları da Kadıhan ve Fetavâ-yı Hindiyeye'den yaptığı alıntılarla dile getirmiştir. Mehmed Fahreddin, "İ'dâd-ı Kuvvet ve İbâdât-ı Maliye (Devamı)", *Sırât-ı Müstakim*, c.VII, Sayı: 176, s.307.

*konumu itibariyle böyledir. Yani, i'dâd-ı kuvvet yerine getirilmeden veya bu görev ifa edilirken başka ibadetlerle uğraşmak yersiz ve Kur'ân-ı Hakîm'in ruhuna uymayan bir davranıştır. Çünkü Kur'ân, düşmana karşı güç hazırlama emrini fevrî ve tacilî olarak bizlere emrediyor...'*³⁷

Fahreddin Efendi'nin ifadelerinden anlaşıldığı kadarıyla o, ayette geçen güç hazırlama emrinin herkesi kapsayıcı olduğu kanaatindeydi. Ona göre, herkes gücü nispetinde düşmana karşı güç hazırlama emrine uymakla yükümlüdür. Fahreddin Efendi, bazı kimselerin hac görevini ifa için çiftçilere ellerindeki tarlaları sattırıldığını bu kimselerin kendilerini âlim zannettiklerini bu yaptıklarının yanlış olduğunu söyleyince de '*İslam beş temel üzerine bina edilmiştir...*'³⁸ hadisi ile kendilerine karşı ukalalık tasladıklarını söylemiştir. O, bu durumun, Kur'ân'ın koyduğu ibadetlerin hikmetlerinin iyice anlaşılmasından kaynaklandığı kanaatindeydi.³⁹ Ayrıca Fahreddin Efendi, İmam Muhammed'in hac, zekât, kurban ve sadaka-i fitır gibi malî ibadetlerin bazı durumlarda ertelenmesinin caiz olduğu yönündeki görüşüyle i'dâd-ı kuvvet görevinin kıyaslanamayacağını, eğer i'dâd-ı kuvvet ertelenir veya ihmal edilirse artık hiçbir şeyin yapılamayacağı kötü bir noktaya varılacağını da sözlerine eklemiştir. Ona göre, malî ibadetlerin hikmetlerini iyi idrak etmek gerekmektedir. Kişi, hac, zekât, kurban ve sadaka-i fitır gibi malî ibadetlerini ertelerse ilerde fırsat bulduğunda bu sorumluluklarını yerine getirebilir. Ancak i'dâd-ı kuvvet farızasını erteleme veya ihmal etmeden dolayı vatan elden giderse artık diğer malî ibadetleri de yerine getirecek fırsatlar da bulunamayacaktır.⁴⁰

Fahreddin Efendi, i'dâd-ı kuvvet emrinin fevrî ve vücûbî bir emir olduğu kanaatini defalarca dile getirmiş ve bu emrin ibaha veya nedb içeren bir emir olduğunu düşünenlerden bu kanaatlerini ispat etmelerini istemiştir. Ona göre, i'dâd-ı kuvvet tehir ve terk kabul etmeyen bir emirdir. Fahreddin Efendi'ye göre, i'dâd-ı kuvvete gereken değer verilmediği için müslümanlar zor durumlara düşmüş ve zulüm altında inlemektedir. Hâlbuki müslümanlar düşmana karşı güç hazırlama emrini layık olduğu şekilde yerine getirmiş olsalardı düşman hâlihazırda ve gelecekte müslümanların bu caydırıcı gücünden dolayı müslümanlara herhangi bir şekilde taarruzda bulunamayacaktı. Bu noktada Fahreddin Efendi, i'dâd-ı kuvvete gereken önemin verilerek '*Kur'ân yeryüzünden kaldırılmayınca fesâd-ı âlem izale edilemez*' ifadesiyle Kur'ân ve müslümanlara hakaret edenlere hadlerinin bildirilmesi gerektiğini de ifade etmiştir.⁴¹

³⁷ Mehmed Fahreddin, "İ'dâd-ı Kuvvet ve İbâdât-ı Maliye (Devamı)", *Sırât-ı Müstakim*, c.VII, Sayı: 176, s.307-308.

³⁸ Buharî, "İman", 1-2; Müslim, "İman", 19-22; Tirmizi, "İman", 3; Nesai, "İman", 13.

³⁹ Mehmed Fahreddin, "İ'dâd-ı Kuvvet ve İbâdât-ı Maliye (Devamı)", *Sırât-ı Müstakim*, c.VII, Sayı: 176, s.308.

⁴⁰ A.y.

⁴¹ A.y.

Fahreddin Efendi, i'dâd-ı kuvvet meselesi ekseninde, kanaatince gereksiz gördüğü, diğer malî ibadetlere dair bazı tartışmalara da değinmiştir. İfadelerinden anlaşıldığı kadarıyla kurban konusunda ondan bir âdet veya dinin rüknü olduğu yönünde iki uç görüş ifade edilmekte ve bu fikir farklı zeminlerde dile getirilip ayrışmalara neden olacak şekilde tartışılmaktadır. Hâlbuki Hanefi mezhebi kurban ibadetini vacip olarak telakki etmiş ve şartlarını taşıyan herkesin kurban kesmesi gerektiğini delilleriyle ortaya koymuştur. Bu noktada Fahreddin Efendi; *'Kendisine kurban kesmesi vacip olmadığı halde kurban alan ve bu kurbanı kaybeden kimsenin durumu nedir?'* sorusunu gündeme getirir. O, bu konuda iki görüşün olduğunu birinci görüş sahiplerinin kendisine vacip olmadığı halde kurban alıp onu kaybeden kimseye bir ceza olarak tekrar kurban alıp kesmesi kanaatinde olduklarını, ikinci grubun ise imkânı varsa tekrar kurban alıp kesmesi yönünde kanaatlerini belirttiklerini söylemiştir.⁴² Fahreddin Efendi, bu örneği ve soruyu ibadetlerin hikmetlerini anlamak istemeyen ve kişilerin üzerlerine vazife olmayan malî yükümlülükleri yükleyerek onları zor durumda bırakan sözde âlimlerin sebep oldukları acı neticeleri dile getirmek için sıralamıştır. O, bu tür âlim geçinen kimseleri; onları cahil eşeklere benzetererek, sert bir dille eleştirmiş ve dinin bu gibi kendini âlim zannedenlerin tasallutlarından kurtulması gerektiğini ifade etmiştir.⁴³ Fahreddin Efendi, bu verilerle, her konuda olduğu gibi, i'dâd-ı kuvvet konusunda da itidalli bir yolun takip edilmesi gerektiği yönündeki görüşünü temelendirme gayretinde olmuştur.

Fahreddin Efendi, Mustafa Takî Efendi'nin i'dâd-ı kuvvetin herkese şamil olabilmesi için sıraladığı *'Hükümetin israftan uzak durması'* şartına da cevap vermiştir. O, bu konuda şunları söylemiştir: *'Hükümetin israf etmesi meselesine gelince bundan hükümet hiç de mesul değil! Zira hükümet hâkim değil hâdimdir. Kavânini tanzim eden meclis-i mebusandır. Hükümet o kavâninin vâsita-i icraiyyesi olmaktan başka bir şey değildir.'*⁴⁴ Fahreddin Efendi, bu ifadeleriyle i'dâd-ı kuvvet emrinin devletin görevi olduğu kadar fertlerin de yerine getirmesi gereken bir görev olduğu yönündeki düşüncesini ortaya koymuştur. O, her bir ferdin imkânı ölçüsünde i'dâd-ı kuvvete destek olması gerektiği, vatan ve hilafet-i İslamiye'nin muhafazası düşüncesiyle gerekli tedbirlerin alınmasını ve bu süreç hakkında tamamlanıncaya kadar zekât, hac, kurban ve sadaka-ı fitır gibi diğer malî ibadetlerin ifasının katiiyen caiz olmadığını açıkça dile getirmiştir.⁴⁵

M. Fahreddin Efendi'nin bu uzun ve detaylı cevabına M. Takî Efendi, İslam ümmetinin o gün için içerisinde bulunduğu sıkıntılı hali resmederek biraz da

⁴² Mehmed Fahreddin, "İ'dâd-ı Kuvvet ve İbâdât-ı Maliye (Devamı)", *Sırât-ı Müstakim*, c.VII, Sayı: 176, s.309.

⁴³ A.y.

⁴⁴ A.y.

⁴⁵ Mehmed Fahreddin, "İ'dâd-ı Kuvvet ve İbâdât-ı Maliye (Devamı)", *Sırât-ı Müstakim*, c.VII, Sayı: 176, s.310.

duygusal bir üslupla 'Açık Mektup' başlığıyla kaleme aldığı bir makale ile karşılık vermiştir. Bu makalesinde Takî Efendi, birbirleriyle uğraşmak yerine İslam ümmetinin dertleriyle dertlenmeleri gerektiğini söylemiş ve i'dâd-ı kuvvet konusunda Fahreddin Efendi ile farklı bir görüşe sahip olmadıklarını sadece nazariyelerinde farklıların olduğunu belirterek çalışmasını noktalamıştır.⁴⁶

M. Takî Efendi'nin bu makalesine M. Fahreddin Efendi, i'dâd-ı kuvvet konusundaki görüşlerini detaylı bir şekilde dile getirdiği 'Açık Cevap' başlıklı bir makale ile cevap vermiştir. Fahreddin Efendi, bu çalışmasında i'dâd-ı kuvvetin genel bir emir olduğunu, bu emri yerine getirenlerin sorumluluktan kurtulacaklarını emri tutmayanların ise ahirette sorumlu olacaklarını ifade ederek sözlerine başlamıştır.⁴⁷ Arkasından 'Namazı birçokları kılmıyor diye namaz kılan az kesim de namazlarını terk mi etsinler?' diyerek i'dâd-ı kuvvet farızası ile namaz arasında bir bağ kurarak güç hazırlamayı birçokları terk ediyor diye fertlerin de bu emri çiğnememeleri gerektiğini izaha çalışmıştır. Fahreddin Efendi, 'Şimdi siz i'dâd-ı kuvvet emri Kur'ânîsinin bütün emirlere rüçhan tefvikini takdir ve teslim ile beraber ekseriye-i azimemizin bunu ifa etmemesi ekalliyet-i mutia için bir mazeret gibi telakki etmek istiyorsunuz!' diyerek Mustafa Takî Efendi'nin i'dâd-ı kuvvet konusundaki görüşünü eleştirmiştir.⁴⁸ Bu eleştirisinin ardından Fahreddin Efendi, önceki makalelerinde dile getirdiği görüşlerini tekrar sıralamaya başlamış, bu anlamda, i'dâd-ı kuvvetin diğer malî ibadetlere benzemediğini, bu emrin farz ve en hızlı şekilde yerine getirilmesi gereken bir emir olduğunu yinelemiştir. Yine o, hac, zekât, sadaka-ı fitır ve kurban gibi malî ibadetlerin ifa edilebilmesinin i'dâd-ı kuvvet emrini yerine getirmeye bağlı olduğunu ifade etmiştir. O, şu cümlelere önceki makalelerinde dile getirdiği fikirlerini özetlemiştir: 'Din, zengin olan kimseden neyi var neyi yok her şeyini i'dâd-ı kuvvete harcamasını emrediyor. Öyle ki kişi i'dâd-ı kuvvete harcadığı paradan hac zekât ve diğer malî ibadetler için para ayırmamalıdır... İ'dâd-ı kuvvet, diğer malî ibadetleri yerine getirmek için şart-ı vücûbîdir. Şart olmayınca meşrut olmaz. Düşmanı şimdiki hâl ve gelecekte saldırıdan alıkoyacak derecede bir güç olmazsa hac, zekât ve diğer malî ibadetler kişiye farz olmaz... Emir, i'dâd-ı kuvveti emrediyor. Sen bu emirle meşgulken tam bir şekilde bu emri yerine getirmeden bunun meşrutlarından birini nasıl ifaya hak olabilir?... Ayette at yetiştirme, bilinip bilinmeyen düşmana karşı güç hazırlama emrediliyor. Sadece savunmada kalacak güç hazırlamak acizliğin işaretidir.'⁴⁹

Fahreddin Efendi, bu makalesinde usûl-i fikhın; 'Bir şeyle emir zıddının eğer maksudun bihin fevatini mucip oluyorsa zıddının tahrimini istilzam eder' şeklindeki

⁴⁶ Mustafa Takî, "Açık Mektup", *Sırât-ı Müstakim*, c.VII, Sayı: 180, s.379. Takî Efendi aynı makaleyi Beyânü'l-Hak'ta da yayımlamıştır. Takî, "Açık Mektup", *Beyânü'l-Hak*, c.VI, Sayı 146, s.2612-2614.

⁴⁷ Mehmet Fahreddin, "Açık Cevap", *Sırât-ı Müstakim*, c.VII, Sayı: 181, s.393-394.

⁴⁸ Mehmet Fahreddin, "Açık Cevap", *Sırât-ı Müstakim*, c.VII, Sayı: 181, s.394-395.

⁴⁹ Mehmet Fahreddin, "Açık Cevap", *Sırât-ı Müstakim*, c.VII, Sayı: 181, s.395-396.

kaidesinden hareketle i'dâd-ı kuvvetle meşgulken diğer malî ibadetlerle uğraşmanın caiz olmayacağını da izaha çalışmıştır. Ona göre, i'dâd-ı kuvvet tacilî bir emir olduğundan bu emrin fevatini mucip herhangi bir şeyin onun zıddı olmakta ve bu yönüyle i'dâd-ı kuvvet ile meşgulken diğer malî ibadetlerle meşgul olmak caiz olmamaktadır. Ona göre, i'dâd-ı kuvvet ile ibâdât-ı maliye aynı zamanda içtima edemez. Çünkü i'dâd-ı kuvvet, ibâdât-ı maliyenin şart-ı vücûbudur. Meşrutun vücûbu şartın vücuduna muallıktır.⁵⁰

Fahreddin Efendi, son olarak, '*i'dâd-ı kuvvet emrinin nasıl tatbik edileceği?*' sorusuna cevap bulmaya çalışmıştır. Ona göre, bu emrin nasıl tatbik edileceğine dair usul ve esas, siyasî iradeye bırakılmıştır. Siyasî mekanizma şimendifer, asker sevki, donanma gücü ve diğer hususlarda öngöreceği usul ve esaslar çerçevesinde müslümanların bu emri yerine getirmeleri için yetkili kılınmıştır. Bu yetkisini emrin aciliyetini göz önünde bulundurarak siyaset kurumu bir an önce hayata geçirmeli ve bu emri yerine getirirken diğer malî ibadetlerle müslümanların meşgul olmasına izin vermemelidir. Çünkü i'dâd-ı kuvvet düşman müslüman ülkesini işgal etmeden yerine getirilmesi gereken bir emirdir ki bu emrin konulmasının hikmeti de budur.⁵¹

B. Mustafa Takî Efendi ve Mehmed Fahreddin Efendi'nin İ'dâd-ı Kuvvet Konusundaki Görüşlerinin Değerlendirilmesi ve Sonuç

Mustafa Takî Efendi ve Mehmed Fahreddin Efendi'nin i'dâd-ı kuvvet konusundaki bu karşılıklı açıklamalarından konunun o günlerde gündemin ilk sıralarında yer alan bir konu olduğu anlaşılmaktadır. Yine onların bu karşılıklı açıklamalarından, Takî Efendi ve Fahreddin Efendi'nin gündemi yakından takip eden âlimler oldukları sonucu çıkarılabilir. Onların karşılıklı beyanatlarına bakıldığında her iki tarafın da konuyu saygı çerçevesinde ve hakikatin ortaya çıkarılması gibi ulvi gayelerle değerlendirdikleri görülmektedir. Onlar, hakaret, küfür, itham ve sadece karşıdakini alt etme endişesiyle çalışmalarını şekillendirmemişler; tam aksine, fikirlerin çarpışmasından hakikat ışıltılarının açığa çıkması için gayret göstermişlerdir.

Onların, i'dâd-ı kuvvet emri etrafında cereyan eden tartışmalarının eksenine baktığımızda her iki tarafın da konuyu enine boyuna irdeleyen, çeşitli ayetler ve fıkıh usulünün bazı ilkelerinden hareketle emrin hükmü ve uygulanış biçimine dair yorumlarla bütüncül bir gözle değerlendirmeye çalıştıklarını söyleyebiliriz.

Onlar, konunun vuzuha kavuşabilmesi için birbirlerine çeşitli sorular da yöneltmişlerdir. Her iki taraf da bu soruların bazılarını cevap vermiş bazılarını ise cevap vermeden geçiştirmişlerdir. Örneğin, Mustafa Takî Efendi; '*i'dâd-ı kuvvet*

⁵⁰ Mehmet Fahreddin, "Açık Cevap", *Sırât-ı Müstakim*, c.VII, Sayı: 181, s.396.

⁵¹ A.y.,

herkese farz-ı ayn ve herkes diğer malî ibadetleri terk ederek sadece i'dâd-ı kuvvet emrini bütün varlıklarıyla yerine getirmelidirler' yönündeki görüşe eğer böyle olacaksa herkesi kapsayıcı genel bir fetvanın çıkarılması gerektiğini söyleyerek itiraz etmiş ama Fahreddin Efendi, Mustafa Takî Efendi'ye bu konuda bir cevap vermemiştir. Yine Takî Efendi, *'Bir kimse elinden geldiği kadar i'dâd-ı kuvvete en üst düzeyde destek olduktan sonra yine de hac, zekât, kurban ve sadaka-ı fıtır gibi malî ibadetleri yerine getirecek kadar bir mala sahip olsa bu kimse tekrar i'dâd-ı kuvvet için mi malını sarf etmeli yoksa diğer malî ibadetlerini mi yerine getirmeli?'* sorusuna cevap bulamamıştır. Burada Takî Efendi, ikinci defa i'dâd-ı kuvvet emrini ifa etmeye çalışan kimsenin bu girişimlerinin nafîle olacağını buna karşılık hac ve zekâtın farz, kurban ve sadaka-ı fıtırın da vacip hükmüyle böyle bir davranışın önüne geçeceğini belirterek Fahreddin Efendi'nin düşüncesine itiraz etmiştir. Fahreddin Efendi, müslümanın malının tamamını i'dâd-ı kuvvete tahsis etmesi gerektiğini bu yönüyle diğer malî ibadetlerden sorumlu olmayacağını söylemişse de bunun ne şekilde ve Takî Efendi'nin ikinci üçüncü defa i'dâd-ı kuvvete destek olma veya diğer malî ibadetleri ifa etme konusunda hangisinin tercih edileceği şeklindeki itirazına net bir cevap vermemiştir. Fahreddin Efendi'nin de bazı soruları Mustafa Takî Efendi tarafından cevaplandırılmamıştır. Örneğin Fahreddin Efendi, *'Çoğunluk i'dâd-ı kuvvet emrini yerine getirmiyor diye itaatkâr olan azınlık bu emri terk mi etmeli?'* ve *'İ'dâd-ı kuvvet gibi fevri ve tacilî olan bir emirle meşgulken bu emrin gereklerini bırakıp diğer malî ibadetlerle meşgul olmak caiz midir? Öğle namazının farzını kılarken ikinci rekâta henüz vakti girmemiş ikindi namazını farzıyla meşgul olmak dinen caiz değildir. i'dâd-ı kuvvet emriyle meşgul olan birisinin diğer malî ibadetlerle meşgul olması da buna benzemektedir'* itirazına Takî Efendi'den bir cevap gelmemiştir.

Takî Efendi ve Fahreddin Efendilerin i'dâd-ı kuvvete dair görüşlerini 'donanma gücü hazırlama' ekseninde tartışmalarını i'dâd-ı kuvvetin anlam dünyası daraltılarak yapılan bir tartışma olarak değerlendirilebilir. Takî Efendi ve Fahreddin Efendi'nin dönemlerinde yaşamalarına rağmen meseleyi çok yönlü olarak değerlendiren birçok isim olmuştur. Bu noktada, ilk mecliste ismi geçen taraflarla birlikte mebusluk görevini ifa eden Hasan Basri Çantay'ın konuya dair görüşleri dikkat çekicidir: *'Müfessirlerin beyanına göre 'kuvvet' mefhumu harpte düşmana galebe te'minine yarayan bütün esbab ve vesailer şamildir. Zırhlı, torpido, denizaltı gemileri, tayyare, tank, makinalı vesait, araba, hayvan, silah, top, demir yolu, şose, ordu, kışla, depo, istihkâm, yiyecek, içecek, giyecek, harp fenni, ilim, fen, sanat, medeniyet, iktisat, beden kuvveti, idmanlar... Bütün bunları tam bir surette ve olanca gücümüzü sarf etmek üzere vaktiyle hazırlamaya hepimiz şeran mecburuz.'*⁵²

⁵² Çantay, *Kur'ân-ı Hakim ve Meali Kerim*, İstanbul: Risale, 2011, c.I, s.265 (38 nolu dipnot.)

Bu dönemde konuyu geniş perspektiften değerlendiren isimlerden birisi de Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'dır. O, ayetin manasını zikrettikten sonra ayette kastedilen hususla ilgili şunları paylaşmıştır: *'Yani savaş için kuvvetlenmeye sebep olacak her neye gücünüz yeterse hazırlayınız, her zaman Bedir'de olduğu gibi aletsiz ve hazırlıksız bulunmayınız.'*⁵³ İlk meclisteki mebusluk görevi ve geniş hacimli tefsir çalışmasıyla dikkat çeken Mehmed Vehbi Efendi de konunun kapsayıcılığına dikkat çeken ve sadece donanma gücüyle konuyu sınırlandırmayan bir başka isimdir. O, i'dâd-ı kuvvet konusunda şunları söylemiştir: *'Şu halde icabında onların şerlerini def'e kâfi ve onları korkutacak kadar âlât-ı harbi hazırlamanız ve uyanık bulunmanız sizin üzerinize vaciptir... Âlât-ı harbi hazırlamak bir vakitle mukayyed olmadığı cihetle âlât-ı harp ile murad; her zamanda cari olan âlât ve esbaptır. Binaenaleyh şu içinde bulunduğumuz 1342 tarih-i hicrisinde âlât-ı harp; top, tüfek, mirtalyoz, otomobil, tayyare, tank ve zırhlıların envayıyla muallem askerliktir. Belki süratle düşman karşısına asker sevk etmek için memleketin her tarafına yollar, köprüler ve demiryolları yapmak dahi elzemdır. Çünkü bunların hepsi ecnebi düşmanlarımızda mevcuttur. Mukabele-i bilmisle riayet etmek üzere onlarda mevcut olan bilcümle esbabı hazırlamak ve daha ziyadesini meydana getirmek ümmet-i Muhammed üzerine niçin vacip olmasın? Elbette vaciptir.'*⁵⁴

Biz de Enfal suresindeki 'güç hazırlama' emrinin 'donanma gücü' ile sınırlandırılacak bir emir olmadığı ve hazırlanması istenen gücün düşmanı caydırıcı nitelikte bir güç olması gerektiği⁵⁵ kanaatindeyiz. Takî Efendi ve Fahreddin Efendi muhtemelen dönemlerindeki şartları göz önünde bulundurarak donanma gücü etrafında güç hazırlama emrini tartışmaya açmışlardır. Taraflar zaman zaman donanma gücü hazırlama özelinde konuyu tartışsalar da genele bakıldığında her iki tarafın da her türlü donanma gücü ekseninde meseleyi değerlendirdiklerine şahit olmaktadır. Bu meseleyi tarafların; harp aletlerini kullanma ve harp oyunları konularında eğitim, silah sanayii ve stratejik güç birliği antlaşmaları⁵⁶ gibi ana başlıklar altında geniş bir bakış açısıyla ele almış olmaları gerekirdi ki o zaman tavır tarafların meseleyi ayetin ruhuna daha uygun bir yöntemle ele almaları anlamına gelecekti.

Netice olarak ifade etmemiz gerekirse düşmana karşı güç hazırlamayı ifade eden i'dâd-ı kuvvet kavramı, üzerinde birçok tartışmaların cereyan ettiği bir konu olmuştur. Bunun son göstergelerinden birisi de Mustafa Takî Efendi ile

⁵³ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, c.IV, s.428.

⁵⁴ Mehmet Vehbi, *Hülâsatü'l-Beyân fi tefsiri'l-Kur'an*, İstanbul: Üçdal Neşriyat, Tarihsiz, c.V, s.1921-1922

⁵⁵ Bu konuda bk., Ahmet Akıncı, *İslâm Hukukuna Göre Savaşta Uyulacak Kurallar*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007, s.14.

⁵⁶ Ahmet Özdemir, *İslâm Devletler Hukukunda Uluslararası Kamu Düzeninin Savaş Yoluyla Sağlanması*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008, s.140-143.

Mehmed Fahreddin Efendi arasında geçen karşılıklı sataşma, suçlama ve delilleri çürütme gayretleriyle şekillendirilen bu açıklamalarda gözlemlenmektedir. Tarafların konuyu mümkün olduğunca nezaket kurallarına riayet ederek ve ilmî kriterlerle değerlendirme gayretleri İslam'ın herhangi bir konusuna dair tartışan günümüz Müslümanlarının da takınması gereken hoş bir tavır olarak kabul edilebilir. Bununla birlikte tarafların bazı sual ve ithamları cevapsız bırakmaları meselenin bütün boyutlarıyla taraflar arasında mevzu bahis edilemediğini gösteren bir anektot olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum, taraflar adına tartışmada olumsuz bir yön olarak değerlendirilebilecek bir husustur.

Mustafa Takî Efendi'nin de dile getirdiği gibi, taraflar, i'dâd-ı kuvvet konusunda aynı fikri paylaşımlarına rağmen '*emrin müslümanlar üzerine nasıl uygulanacağı?*' konusunda yani nazariyeleri noktasında fikir ayrılığı yaşamışlardır. Takî Efendi, bu emrin herkesi gücü nispetinde kuşatıcı olduğunu, öncelikle zenginlerin ve hükümet yetkililerin konuya el uzatmaları gerektiğini söylerken; Fahreddin Efendi, i'dâd-ı kuvvet emrinin tacilî ve süreklilik arz eden bir emir olmasından dolayı herkesin elinde avucunda ne varsa onu bu emre tahsis etmeleri gerektiği fikrini savunmuştur.

BİBLİYOGRAFYA

Akayef Ahmed, "İngilizlerin Ültimatomu Münâsebetiyle İran Hakkında", *Sırât-ı Müstakîm*, c.V, Sayı: 112, s.140.

Akıncı Ahmet, *İslâm Hukukuna Göre Savaşta Uyulacak Kurallar*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.

Akyol Hacı Hasan, *İslam ve Ahlâk*, İstanbul: Yayla Matbaacılık, 1981.

Albayrak Sadık, *Son Devir Osmanlı Uleması*, İstanbul: İBB Kültür A.Ş. 1980, c.I-V.

Alıcı Lütfi, *İhramcızâde İsmail Hakkı Toprak Efendi Hayatı, Şahsiyeti ve Eserleri*, Ankara: Es-Seyyid Osman Hulusi Efendi Vakfı Somuncu Baba Araştırma ve Kültür Merkezi Yay., 2001.

Çantay Hasan Basri, *Kur'ân-ı Hakîm ve Meali Kerim*, İstanbul: Risale, 2011, c.I-III.

Cessas, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, Kahire: Dâru'l-Mushaf, Tarihsiz, c.I-V.

Çetin İbrahim, "II. Meşrûtiyet Döneminde Dinin İktidarı Meşrûlaştırma Aracı Olarak Kullanılması: Sırâtı Müstakîm Örneği", *International Journal of Social Science*, Sayı: 6, s.389.

Çınar Fatih, *Sivas Mebusu Şeyh Hacı Mustafa Takî (Doğruyol), Hayatı, Kişiliği, Eserleri, Tesirleri*, (Yayınlanmamış Lisans Tezi), Ankara 2004;

——, *Mustafa Takî Efendi, Hayatı ve Makaleleri*, Ankara: Nasihat Yayınları, 2011.

——, “İlk Meclisin Sivas Mebuslarından Mustafa Takî Efendi’nin Hayatı, Eserleri, Milli Mücadele ve İlk Meclisteki Faaliyetleri”, *Cumhuriyet Döneminde Sivas Sempozyum Bildirileri*, Sivas: Sivas Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yay., 2009, s.41-79.

——, “Millî Mücadelenin ve İlk Meclisin Manevi Mimarlarından Sivashlı Bir Âlim: Mustafa Takî Efendi (1873/1925)”, *CÜİFD*, Cilt IX/2, Sivas 2005, s. 169–204.

Çoker Fahri, *Türk Parlâmento Tarihi*, Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem (1919-1923), Ankara: TBMM Vakfı Yay., 1995, c. III, s. 888-889;

Doğruyol, Mithat, “Sivas’ta Yetişen Mümtaz Şahsiyetlerden: Hacı Mustafa Takî Efendi”, *Revak*, Sivas 1995, s. 82-84;

Duman Selçuk, “Birinci Dönem Sivas Milletvekilleri ve Siyasi Hayattaki Yerleri”, *Cumhuriyet Döneminde Sivas Sempozyum Bildirileri*, Sivas: Sivas Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yay., 2009, s.794-795.

Fahreddin Mehmed, “İ’dâd-ı Kuvvet ve İbâdât-ı Maliye”, *Sırât-ı Müstakim*, c.VII, Sayı: 174, s.276-277.

——, “İ’dâd-ı Kuvvet ve İbâdât-ı Maliye (Devamı)”, *Sırât-ı Müstakim*, c.VII, Sayı: 176, s.307-310.

——, “Açık Cevap”, *Sırât-ı Müstakim*, c.VII, Sayı: 181, s.393-396.

Görgülü H. Ali, “Hz. Muhammed’in Vatan Savunmasına Verdiği Önem ve Bunun Müslümanlar Üzerinde Devam Eden Etkisi”, *SDÜ İlahiyat Fakültesi II. Kutlu Doğum Sempozyumu*, Isparta 1999, s.81-108.

Hâkimiyet-i Milliye, 5 Mayıs 1336, No: 27.

Hakkı Manastırlı İsmail, “Vücûb-ı İntibâh”, *Sırât-ı Müstakîm*, c.VI, Sayı: 136. s.85.

İbn Kesir, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, Tercüme: Bekir Karlığa-Bedrettin Çetiner, İstanbul: Çağrı Yay., 1985, c.VII.

İmamzâde Esad Efendi, *Dürr-i Yekta*, İstanbul: Matbaa-i Amire, 1294, s.83-84.

- Kara İsmail, *İslamcıların Siyasi Görüşleri 1*, İstanbul: Dergâh Yay., 2001, s.64.
- Kazıcı Ziya, "Alay", *DİA*, Ankara: TDV Yay., 1989, c.II, s.348.
- Kazım Musa, "İslam ve Terakki III", *İslam Mecmuası*, Yıl: I, Sayı: III, s.76.
- Kemal Namık, *Osmanlı Tarihi*, İstanbul: Mahmud Bey Matbaası, 1326.
- Kettânî, *et-Terâtibü'l-İdâriyye*, Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Tarihsiz, c.I-II.
- Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, Tercüme: M. Beşir Eryarsoy, İstanbul: Buruc Yay., 1999.
- Kutay, Cemal, *Kurtuluşun ve Cumhuriyetin Manevi Mimarları*, Ankara: DİB Yay., Tarihsiz.
- Memiş Abdurrahman, *Hâlidî Bağdâdî ve Anadolu da Hâlidîlik*, İstanbul: Kitabevi Yay., 2000.
- Mertoğlu M. Suat, *Osmanlı'da İkinci Meşrutiyet Sonrası Modern Tefsir Anlayışı: Sırat-ı Müstakim/Sebilürreşad Dergisi Örneği: 1908-1914*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001, s.7-8.
- Mustafa Kânî Bey, *Telhîs-i Resâilât-ı Rumât (Okçuluk Kitabı)*, (Hazırlayanlar: Kemal Yavuz - Mehmet Canatar), İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yay., 2010.
- Özdemir Ahmet, *İslâm Devletler Hukukunda Uluslararası Kamu Düzeninin Savaş Yoluyla Sağlanması*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.
- Rıza Reşid, Muhammed, *Tefsîrü'l-Menâr (Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm)*, Mısır 1990, I-X.
- Sarıkaya M. Saffet, "Osmanlı Türkiyesi'ndeki İslamcılık Düşüncesine Genel Bir Bakış", *Arayışlar*, I/1, Isparta 1999, s.110-111.
- Taberî, *Câmiu'l-beyân an Te'vili'l-Kur'ân*, Baskı Yeri Yok: Müessesetü'r-Risâle, 2000, c.XIV.
- Tahirü'l-Mevlevî, "İ'dâd-ı Kuvvet", *Sebilürreşad*, c.XI, Sayı:269, s.135-139.
- Takî Mustafa, "İ'dâd-ı Kuvvet", *Beyânü'l-Hak*, c.VI, Sayı: 141, s.2526-2528.
- , "Açık Mektup", *Beyânü'l-Hak*, c.VI, Sayı: 146, s.2612-2614.
- , "Mübahasât: İ'dâd-ı Kuvvet", *Sırat-ı Müstakim*, Sayı: 172, s. 216.